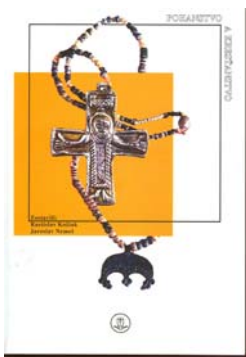

Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici.

Eds. Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš.
Bratislava: Chronos, 2004. 320 s.

ISBN 80-89027-12-1

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené. Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

Tertullianus a svet antiky

Branislav Panis

PANIS, Branislav: *Tertullian and Ancient World*. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava: Chronos, 2004, p. 15-29.

The work does not deal with all the aspects of Tertullianus' relation to the ancient world. Only the certain problems he perceived as a Christian are highlighted: his approach to philosophy, paganism and state. Tertullianus is characteristic by his critical and apologetical attitude and his endeavour to reach the purity of the Christian life.

KEYWORDS: History, Patrology, Tertullian, Ancient Christianity

ÚVOD

Analyzovať vzťah kresťanského autora Tertulliana k antickému svetu nie je jednoduchá úloha. Neuláhčujú ju najmä zjednodušenia vychádzajúce z nekritického čítania jeho spisov. Autorova ostrá kritika zasahuje každodenný život, spoločenské zriadenie, ale aj filozofiu a náboženstvo.

Pre lepšie pochopenie skutočných Tertullianových názorov nám pomôže Tertulliana vnímať ako človeka svojej doby, t. j. „odchovanca“ antickej kultúry, ktorý v nej vyrastal a aj získal bohaté vedomosti počas svojho štúdia najprv v Kartágu a neskôr v Ríme. Ako aj kresťana, ktorý ako stúpenec mladého spoločenstva odmieta niektoré aspekty pohanskej spoločnosti.

Cieľom práce nie je detailne sa vyjadriť ku všetkým aspektom Tertullianovho vzťahu k antickému svetu. Chce poukázať na niektoré problémy, ktoré ako kresťan pociťoval a cítil potrebu sa k nim vyjadriť. V tomto svetle treba chápať i jeho ostré vyjadrenia. Jednak snaha pomôcť kresťanom zorientovať sa vo svojej dobe a poukázať na určité okolnosti, ktorým sa majú ako kresťania vyvarovať. Na druhej strane i jeho snaha o obranu kresťanstva pred určitými stereotypmi pohanov vo videní tejto viery. Do úvahy treba brať i jeho fundamentálnu zápalitosť a rigoróznosť, ktorá mu neumožňovala vidieť situáciu vždy objektívne.

Štúdia je rozdelená do piatich celkov. Prvý celok obsahuje poznámky k jeho životu a dielu a má ambíciu poukázať na najvýznamnejšie vplyvy pôsobiace na jeho myšlienky. Ostatné časti sa venujú najmä Tertullianovmu pohľadu na dobovú pohanskú spoločnosť, filozofiu, náboženstvo a kultúru.

ŽIVOT A DIELO

Tertullianus (160-220) pochádzal z Kartága, vtedajšej provincie Afrika, kde prežil čas svojho života. Jeho rodinu možno zaradiť do vyššej strednej vrstvy. Hieronymus uvádza, že jeho otec pôsobil ako vysoký dôstojník v rímskej armáde, centurio proconsularis.¹ Už jeho

¹ De Vir. ill. 53, 1

pôvod mu teda zabezpečoval kvalitné vzdelanie, ktoré ho malo pripraviť na významné postavenie vo vtedajšej Rímskej ríši. Kartágo v tomto období patrilo medzi najvýznamnejšie obchodné a kultúrne centrá impéria. Úrovňou vzdelávania, ktorú poskytovalo, sa vyrovnávalo Rímu a egyptskej Alexandrii.

Tertullianus sa mal pravdepodobne stať úradníkom provinčnej správy. Tomu bolo podriadené aj jeho štúdium. Vzdelanie a príprava na budúce povolanie postupovala podľa praxe bohatých a vzdelaných vrstiev vtedajšej spoločnosti. Po získaní príslušného vzdelania v Kartágu pokračoval v štúdiu v politickom a ekonomickom centre impéria - Ríme, kde študoval najmä právo a rečníctvo. Prax právnika vykonával v Ríme a určité obdobie aj v Kartágu.

Tertullianova rodina nebola kresťanská a presnejšie datovanie jeho konverzie ku kresťanstvu nie je známe; mohlo sa tak stať okolo roku 193, ešte počas rímskeho obdobia. Veľký vplyv na jeho obrátenie mali mučeníci ranej cirkvi, ktorým venoval aj jeden zo svojich prvých kresťanských spisov *Ad martyras*. Vysoko oceňuje ich príklad, vzdáva im prejavy svojej úcty a nabáda ostatných kresťanov, aby kráčali na ich ceste. Tertullianus bol literárne aktívny už vo svojom pohanskom období. Jeho spis *Ad amicum philosophum* sa však nezachoval. Je to škoda, pretože by nám vedel ilustrovať zmenu jeho pohľadu a názorov po konverzii ku kresťanstvu.

Ak by sme mali hodnotiť život, osobnosť, dielo a najmä Tertullianov vplyv na ranú kresťanskú cirkev, zvlášť na jej západnú časť, dostaneme sa k niekoľkým závažným problémom. Zistíme, že v niektorých prípadoch nemôžeme prísť k jednoznačným záverom. Vyplýva to najmä z problematických hodnotení jeho osoby, či už v antike alebo v modernej dobe. Na jednej strane je badateľný Tertullianov vplyv na latinskú cirkev a právom si zaslúži hodnotenie „prvý teológ“ na západe. Jeho dielo prakticky používali mnohí kresťanskí autori, napr. Cyprianus, Lactantius, Hieronymus, Ireneus alebo Augustinus. Najmä Cyprianus vraj používal jeho dielo každodenne a považoval ho za svojho učiteľa. Vo svojom diele Tertulliana vyslovene nespomína, ale na základe početných odkazov sa dá usudzovať, že Tertullianovo dielo dobre poznal. Jeho literárny štýl prezrádza advokáta, právnika. Jeho argumentácia sa snaží o čo najjasnejšiu formuláciu, no na druhej strane ju zahmlieva časté používanie rečníckych foriem, ktoré sťažujú pochopenie jeho myšlienok. Celkovo však prezrádza „veľkosť teoretika a bystrosť mysliteľa“.²

Vážny problém nastane pri hodnotení Tertulliana v prípade jeho vzťahu k všeobecnej cirkvi. Tieto ťažkosti spôsobuje najmä skutočnosť, že v ranom kresťanstve boli prítomné početné smery ovplyvnené pohanskou kultúrou, filozofiou, náboženstvom. Veľký vplyv mali najmä duchovné smery pochádzajúce z východu. V kresťanskom spoločenstve sa šírili mnohé odklony od apoštolského učenia, ktoré trieslili sily ranej cirkvi. Proti nim sa zdvihla veľká intelektuálna sila ranokresťanských autorov, ktorí postupne vo svojich odpovediach voči rôznym námietkam pohanov a rôznym odklonom od pravého kresťanského učenia formovali náuku kresťanskej cirkvi.

Pri analýze diela a vývoja Tertullianovho myslenia sa rozdeľuje jeho pôsobenie do troch základných období: katolícke (197-206), predmontanistické (207-212) a montanistické (213...)³ Tejto kategorizácii sa venovala pomerne veľká diskusia a pri niektorých jeho spisoch doteraz nepanuje zhoda. Práve otázka vzťahu Tertulliana k montanizmu, prípadne i založenie vlastnej sekty tertullianistov vyvoláva mnohé otázky, ktoré ovplyvňujú vytvorenie presnej chronológie jeho diela. V tejto súvislosti, treba súhlasiť s vyjadrením Davida Rankina, že Tertullianus

² CONTE, C. B.: Dějiny římské literatury. KLP, Praha 2003. s. 535

³ Chronológia Tertullianovho diela bola prevzatá z knihy Rankin, D.: Tertullianus a církev. Brno, CDK 2002. s. 7. Rankin použil chronológiu spracovanú T. D. Barnesom a J.-C. Fredouilleom. Najmä Barnesova chronológia nebola prijatá so všeobecným súhlasom. Ide však o veľmi zložitý problém, ktorý sa pravdepodobne nikdy nepodarí vyriešiť k všeobecnej spokojnosti.

v podstate nikdy neopustil cirkev, hoci je možné predpokladať, že v Kartágu stál na čele kresťanov, ktorí mali montanistický pohľad na kresťanskú vieru.⁴

Pre naše účely bude mať väčší význam delenie jeho diela, ktoré sa nevenuje ani tak problematike chronológie, či katolickejšiemu učeniu, ale skôr rozdeleniu podľa druhu prác. Hoci aj predchádzajúce delenie má určitý význam. V Tertullianovom diele je možné sledovať určitý posun v zmysľaní. Ide najmä o etické a morálne otázky, ale i v prípade pohľadu na postavenie a účinkovanie kresťana vo vtedajšom rímskom svete.

Ide teda o spisy, ktoré smerovali k pohanom a predstavujú apológiu, obranu kresťanského spoločenstva pred prenasledovaním. Cieľovou skupinou Tertullianových apológií sú vzdelaní pohania, predovšetkým provinční predstavitelia štátu.⁵ V ďalšej kategórii ide o spisy venované heretickým učeniám, ktorých vplyv v ranej cirkvi neustále rástol. Poslednou kategóriou sú jeho diela venujúce sa problematike života kresťanov vo vtedajšej spoločnosti.

TERTULLIANUS A SVET ANTIKY

Tertullianus patril vo svojej dobe medzi učených a vzdelaných ľudí nielen podľa kresťanských, ale i pohanských meradiel. Dobro sa vyznal v grécko-rímskej kultúre, bol zbehlý vo filozofii, poznal diela historikov, básnikov a právnikov. Okrem latinského jazyka písal i po grécky, žiaľ jeho diela v tomto jazyku sa nezachovali.

Čítanie jeho spisov môže viesť k poznaniu, akým spôsobom kresťanský autor a apologét odmietol všetky formy pohanského sveta. Do istej miery je to pravda, jeho vyjadrenia môžu pôsobiť na prvý pohľad prvoplánovito. Najmä kritika pohanskej spoločnosti a jej rôznorodých prejavov sa často zameriava iba na jej negatívne stránky. Niekedy sa zdá, že nedokáže vidieť žiadne pozitíva. Tento pohľad nie je veľmi presný. Tertullianus patril do svojej doby a pre obranu svojho presvedčenia vedel využívať aj jej prostriedky. Jeho prítomnosť nebola v 2. storočí neobvyklá. Aj medzi pohanskými predstaviteľmi bola túžba po návrate k starým mravom. Tertullianus vo svojich spisoch používa veľmi často ostrý, satirický a ironický postoj k prejavom pohanského života, či už v prípade náboženstva, každodenného života, kultúry alebo filozofie.

Skôr ako prejdeme k popisu Tertullianových postojov k pohanskej spoločnosti, poukážeme na niekoľko skutočností o vzťahu pohanov ku kresťanstvu. Rímske impérium spočiatku kresťanstvo registrovalo ako židovskú sektu a prvé rímske záznamy hovoria o sporoch medzi kresťanmi a Židmi. Rast jeho prívržencov, uzavretosť a výlučnosť viedla i k rastu pozornosti štátu a spoločnosti. Možno sledovať rôznorodý postoj ku kresťanom. Najmä medzi nižšími spoločenskými vrstvami sa objavuje strach z neznámeho, ktorého sprievodným znakom bolo šírenie nepravdivých správ o kresťanstve, napr. o ich krvismilstve, obradnom pojedaní detí a ľudských obetách. Kresťania sa stávali vinníkmi všetkých nešťastí v krajine, ako bolo zemetrasenie, choroby a iné.⁶ Následkom boli najmä lokálne prejavy nenávisť, ktoré často viedli k pogromom. Kresťanom sa často museli zastať samotní rímski úradníci. Život kresťanov bol v tom období striedaním pokoja a mučeníctva. Podobné predstavy o kresťanoch sa vyskytovali i medzi príslušníkmi vyšších vrstiev. Postoj pohanských autorov bol voči kresťanstvu veľmi podozrievavý. Jeho predstavitelia, ako Lukianos, Galénos, Kelsos i cisár Markus Aurelius, ktorého postoj bol osobitne voči kresťanstvu veľmi prísny a tvrdý. Kresťanstvu vyčítali mnohé nedostatky a previnenia: najmä ich neúčast' na verejnom živote (jeho prejavom bol i cisársky kult), negatívny vplyv na rodinný život (rozpad pohanských rodín, keď sa jeden stal kresťanom), odmietanie služby v armáde a mnohé iné. Na druhej strane vedeli oceniť postoj kresťanov, ktorí dokázali zotrvať vo svojom presvedčení i napriek prenasledovaniu a perzekúciám. Veľkým otáznikom bola pre nich otázka kresťanskej viery. E.

⁴ RANKIN, D.: c. d., s. 47

⁵ Apol. I, 1

⁶ DODDS, E. R.: Pohané a kresťané ve věku úzkosti. Praha 1997. s. 128n

R. Dodds poznamenáva, že „išlo o rozdiel medzi logismos a pistis, medzi odôvodnením presvedčením a slepou vierou“.⁷ Pre antického vzdelanca to bol neprekonateľný problém.

KAŽDODENNÝ ŽIVOT

Tertullianov postoj ku každodennému životu pohanskej spoločnosti a zároveň i postaveniu kresťana v antickej spoločnosti vychádza z jeho rigorózneho zmyšľania prameniaceho z túžby po dokonalosti. V pohanstve ju mohol prezentovať zlatý vek a v kresťanstve život podľa učenia Krista. Tertullianus stavia na mnohých miestach do protikladu „liberálnu pohanskú morálku“ k požiadavkám kresťanstva. No na druhej strane treba vidieť aj jeho kritický postoj k všetkým odklonom od ním chápanej kresťanskej dokonalosti. V tomto svetle možno chápať i jeho ostrú kritiku biskupov prijímajúcich naspäť veriacich, ktorí z rôznych dôvodov opustili cirkev.⁸

Veľkou stratou pre poznanie Tertullianovho obratu v zmyšľaní po jeho konverzii ku kresťanstvu je skutočnosť, že sa nezachovalo jeho dielo *Ad amicum philosophum*. Bolo by veľmi zaujímavé pozorovať zmenu pohľadu vzdelaného človeka konvertujúceho ku kresťanstvu. Tento spis sa dotýka problémov manželského života, ktorý napísal Tertullianus ako mladý muž.

Tertullianus vo svojich dielach podrobne skúma každý aspekt každodenného života človeka v pohanskej spoločnosti, ktorý sa akýmkoľvek spôsobom dotýka života kresťana. Nevyhýba sa žiadnemu problému. Najprv analyzuje pôvod každého javu o ktorom píše jednak z pohľadu dejín pohanskej kultúry a jednak súčasného stavu. Po podrobnom preskúmaní ich oponuje cez pohľad Biblie, či už Starého alebo Nového zákona. Na záver vyjadri svoj názor, ktorý je v jeho prípade veľmi jednoznačný.

Hlavnú rolu v Tertullianovom postoji ku každodennému životu v pohanskej spoločnosti hral najmä fakt, ako môže ovplyvniť konanie kresťanov v ich praktickom živote, ich postoj k viere v kresťanského Boha, ale aj vytrvalosť vo viere v rôznorodých situáciách. Tertullianus nebol naivný spisovateľ, ktorý by si nevedomou nebezpečenstvá grécko-rímskej spoločnosti pre vieru a morálku kresťanov. Chápe, že kresťania sú postavení do neľahkej pozície: musia žiť v prostredí a kultúre, v ktorej vyrastali a naďalej žijú a ktorá je voči nim odmietavá. Na druhej strane kresťania prijatím Kristovho učenia musia definovať svoj vzťah k dobe a svojmu okoliu. Tým sa môžu dostať podľa Tertulliana do vážneho nebezpečenstva odklonu od pravej podstaty kresťanstva. Jeho postoj je niekedy skutočne radikálny. Zásadnou sa pre neho stala otázka miery účasti kresťana v konkrétnej situácii. Tertullianus uznáva nevyhnutnosť vzťahu k pohanskej spoločnosti a jej prejavom. Striktne odmieta aktívnu účasť na aktivitách, ktoré sú v protiklade s kresťanstvom. Vo svojich spisoch vymenúva mnohé prípady nezlučiteľnosti prijatia pohanskej kultúry a jej foriem kresťanmi.

Vo svojom ranom spise *Apologeticum* sa Tertullianus zmieňuje o postoji kresťanov k pohanskej spoločnosti, verejnému životu. Tento opis má isté stránky idealizácie postoja kresťanov a účasti kresťanov v rámci pohanskej spoločnosti. Vyplýva to najmä zo skutočnosti, že cieľom *Apologetica* je obrana kresťanstva. V 37. kapitole spomína rozsiahlu účasť na verejnom živote rímskeho štátu. Podľa Tertulliana sa kresťania aktívne podieľajú na verejnom živote v senáte, cisárskom paláci, vykonávajú i vojenskú službu.⁹ Rovnako kresťania vykonávajú mnohé povolania. Vo svojom neskoršom spise *De idolatria* (O modloslužbe), ktorý pochádza z jeho montanistického obdobia, zastáva radikálny postoj k účasti kresťanov na verejnom živote. Odmieta zastávanie verejných funkcií, pretože sú spojené s vykonávaním

⁷ DODDS, E. R.: c. d., s. 138

⁸ Problematika prijímania odpadlých kresťanov (tzv. lapsi) z rôznych príčin, najmä z dôvodu prenasledovania, rozdeľovalo kresťanov v ranom období. Istá časť predstaviteľov cirkvi, predstavovaná najmä Novatianom, žiadala nekompromisnú prísnosť. Iná bola ochotná pod určitými podmienkami prijať odpadlých kresťanov späť.

⁹ *Apol.* 37, 4

a účasťou na aktivitách spojených s pohanským kultom.¹⁰ V podobnom duchu odmieta napríklad aj vykonávanie povolania obchodníka, zúčastňujúceho sa na ekonomickom zázemí pohanských chrámov.¹¹

Medzi odmietanými funkciami je i povolanie učiteľa. Tu je jeho argumentácia veľmi zaujímavá. Tertullianus nekladie na jednu úroveň vyučovanie a poznávanie pohanskej literatúry. Kým v prvom prípade by sa kresťan aktívne zúčastňoval na aktivitách spojených s pohanským náboženstvom, v druhom prípade mu môžu vedomosti sprostredkovať poznanie omylov v pohanskom náboženstve.¹²

Hoci na jednej strane Tertullianus odmieta aktívnu účasť na verejnom živote a hlása skôr oddelenie od pohanského sveta, predsa v otázke vzťahu k štátnej moci a cisára sa stavia do odlišnej pozície. Kresťania sú povinní dodržiavať poslušnosť a vzdávať patričnú úctu oficiálnym inštitúciám. Kresťania na jednej strane musia odmietnuť všetko, čo ich vzdďaľuje od pravého kresťanského učenia, no na druhej strane majú v štáte pôsobiť s tým, že sa na nich kladú osobitné nároky stúpcov Kristovho učenia. Podľa Tertulliana nie sú zlé veci na tomto svete, pretože všetko pochádza od Boha. Problematickými sa stanú, ak im dá človek inú náplň, na akú boli pôvodne určené. Napríklad boj v aréne, nôž bol vytvorený na svoj účel ako nástroj a nie na zabíjanie pre zábavu.¹³

Dalším dôležitým problémom, s ktorým sa musel nielen Tertullianus, ale aj celá cirkev vyrovnáť, bolo účinkovanie kresťana v štruktúrach rímskeho impéria, najmä v jeho silovej zložke a zároveň v pilieri rímskej spoločnosti, v armáde. Je nutné poznamenať, že na konci 2. storočia neslúžilo v rímskej armáde ešte veľa kresťanov, ale ich počet sa v pomerne krátkej dobe výrazne zvýšil a o sto rokov musel cisár Diocletianus prikročiť k „očisteniu“ armády od kresťanov.¹⁴ Vo svojom ranom diele Apologetiku vyzdvihuje postoj kresťanov k impériu ako lojálnych a výrazne neprotestuje proti účinkovaniu kresťanov v rímskej armáde. Vo svojom neskoršom spise *De corona militis* žiada pre kresťanov také isté postavenie, aké majú stúpcami mitraizmu. V spise opisuje postoj mladého kresťanského vojaka, ktorý odmietne niesť vojenský veniec pri výročnej slávnosti. V tejto situácii sa stavia Tertullianus proti kritikom, ktorí to pokladali za nevhodnú provokáciu, vedúcu k prenasledovaniu kresťanov a stupňovaniu negatívnych nálad voči kresťanom. V 11. kapitole tohto spisu zastáva jednoznačné stanovisko, že kresťania nemajú byť vojakmi.¹⁵ Podobné stanovisko je i v spise *De idolatria*, kde neodporúča službu v armáde, pretože tu dochádza veľmi často k rôznym podobám pohanského kultu a rôznym pohanským slávnostiam.¹⁶

Osobitnú pozornosť venoval problematike divadiel, divadelným predstaveniam a v podstate všetkým verejným predstaveniam konaným na verejnosti i v súkromí. V diele *De spectaculis* otvorene varuje kresťanov pred ich návštevou a účasťou na nich. V spise sa venuje podrobnému výkladu pôvodu divadiel. Ich počiatok nachádza v náboženských rituáloch. Divadelné predstavenia sú stvorené na oslavu pohanských bohov, a to je pre Tertulliana nepredstaviteľné modloslužobníctvo, ktorému sa má každý kresťan vyhýbať. Okrem jasného pohanského kultu varuje i pred nemorálnosťou týchto miest. V závere spisu odporúča kresťanom zamerať svoje úsilie na očakávanie posledného dňa, najväčšieho predstavenia v dejinách ľudstva.¹⁷

V podobnom duchu sa obracia aj proti životu v luxuse, záhaľke a osobitne kritizuje nemorálne obliekanie sa, ktoré často zvädza k hriechu. Tertullianus naráža na nemorálny

¹⁰ Idol. 18, 1

¹¹ Idol. 11

¹² Idol. 10

¹³ Spect. 2

¹⁴ DODDS. E. R.: c. d., s. 131n

¹⁵ Cor. Mil. 11

¹⁶ Idol. 18, 8 - 19, 1

¹⁷ Spect. 30

a dekadentný život rímskej spoločnosti. Autor sa obracia najmä k ženám, ktoré nabáda, aby sa vyvarovali alebo vzdali každej príležitosti života v luxuse.¹⁸ V spise *De virginibus velandis* požaduje aj od nevydatých žien neustále nosiť prikrývku hlavy pri všetkých udalostiach konaných v chráme.¹⁹ Všeobecne sa vyžadovalo od všetkých žien v Kartágu nosiť prikrývku hlavy v uliciach mesta.²⁰ Tertullianus bol veľmi kritizovaný a obviňovaný z diskriminujúceho až nenávisťného postoja k ženám. Toto tvrdenie nie je úplne správne.²¹ Tertullianus síce nepriznával ženám právo na vykonávanie kňazských povinností, ale vo svojich spisoch sa osobitne zmieňuje o vdovách a pannách. Ženám celkovo priznával právo prorokovať.²² Kresťan, rovnako žena aj muž, sa má všeobecne vyhýbať lákadlu luxusu a celé svoje úsilie zamerať na prípravu príchodu konca sveta.²³

U Tertulliana počas jeho pôsobenia došlo i k určitým posunom v pohľade na morálny život kresťana. Pôvod sa dá pripísať v raste jeho vrodenej rigoróznosti, ale najmä vplyvu nového proroctva, montanizmu. Ten kládol na svojich prívržencov osobitné prísne požiadavky neraz prerastajúce do asketizmu. Napríklad vo svojom ranom spise *Ad uxorem*, venovanom svojej mladej manželke, píše o význame manželstva a o ďalšom manželstve v prípade smrti jedného z manželov. V tomto spise ešte „povoľuje“ možnosť druhého manželstva, hoci ho nepokladá práve za ideálny jav a odporúča, aby si kresťan/ka, vzali za manžela/ku iba kresťana/ku. Striktnejšie sa k tejto otázke stavia vo svojom spise *De cultu feminarum*, kde odsudzuje ďalšie manželstvo a považuje ho za polygamiu. Jeho postoj vyjadrený v neskorších spisoch stojí mimo praxe nielen pohanského obyvateľstva, ktorému rímske právo umožňovalo rozvod alebo rozluku. A pravdepodobne ani medzi kresťanmi neboli neobvyklé svadby ovdovených kresťanov.

V podstate sa dá konštatovať, že v problematike každodenného života kresťana Tertullianus vznáša radikálnu požiadavku odmietnutia všetkých lákadiel antického sveta, ktoré veriaceho zvädzajú z cesty nastolenej Kristovým učením.

ANTICKÁ FILOZOFIA

Skôr ako prejdeme k podrobnejšiemu výkladu Tertullianovho postoja k antickej filozofii, musíme urobiť niekoľko poznámok o stave pohanskej filozofie v 2. storočí po Kr. a k rodiacej sa kresťanskej filozofii.

Pohanská filozofia v 2. storočí netvorila nejaký uzatvorený a jednotný celok.²⁴ Určitú popularitu mal najmä platonizmus, ktorý ovplyvňoval i ostatné filozofické smery. Veľmi charakteristické je konštatovanie E. R. Doddsa: „Grécka filozofia tápavo smerovala k syntéze, ktorú mal dosiahnuť o sto rokov neskôr Plótinos, ale zhoda bola zatiaľ minimálna, a to i medzi priaznivcami stále viac módného platonizmu“.²⁵

V kresťanskom tábore bola situácia obdobná. Vzťah kresťanstva a gréckej filozofie poznačilo najmä vystúpenie kresťanských autorov, ktorí sa označujú ako apologeti. Ich úsilím bolo otvorenie kresťanskej náuky vzdelaným vrstvám pohanskej spoločnosti. Všetci predstavitelia apologetickej literatúry mali vynikajúce znalosti gréckej filozofie. Ich postoje k antickej vzdelanosti a jej praktickému využitiu pre kresťanskú vec neboli jednotné. Jedni v nej nedokázali nájsť pozitívnu stránku, ako napríklad sýrsky autor Tatian. Hippolyt pokladal

¹⁸ *Cult. Fem.* II 9, 1

¹⁹ *Virg. Vel.* 13, 1

²⁰ *Virg. Vel.* 13, 1

²¹ TURCAN, M.: *Être femme selon Tertullien*, In: *Vita Latina* 119, s.15-21. Marie Turcan podrobne rozobrala Tertullianove spisy v otázkach postavenia ženy. V závere svojej štúdie konštatuje, že Tertullianus vysoko hodnotil ženy ako také. V prvom rade mu išlo o spásu ich duše.

²² RANKIN, D.: c. d., s. 170n

²³ *Cult. Fem.* II 13, 5

²⁴ DODDS, E. R.: c. d., s. 120

²⁵ DODDS, E. R.: tamtiež

filozofiu za základ všetkých heréz, Justín k nej nebol taký kritický a priznával jej určité možnosti poznania pravdy. Najpozitívnejší vzťah mali k filozofii predstavitelia alexandrijskej katechetickéj školy - Klemens Alexandrijský a Órigenés.

Apologéti prispeli k vzniku kresťanskej filozofie. Louis Berkhof charakterizuje snahu apologétov ako úsilie interpretovať kresťanstvo pomocou filozofických termínov. Ďalej pokračuje: „Chceli zdôrazniť, že viera má intelektuálny obsah a kresťanská viera má racionálny rozmer“.²⁶ Niektorí videli v gréckej filozofii aj stopy božej pravdy zjavenej v Biblii. Túto myšlienku obsahuje už učenie židovského filozofa Filóna Alexandrijského.²⁷

Hoci sa latinská apologetika rozvíja s oneskorením oproti gréckej, jej hlavný predstaviteľ Tertullianus vytvoril jedno z najzaujímavejších diel latinského raného kresťanstva.

Tertullianov postoj sa vo vzťahu k antickej filozofii veľmi neodlišuje od skôr prednesených myšlienok. Sám absolvoval klasické dobové vzdelanie, v ktorom bola obsiahnutá aj grécka filozofia. Analýza jeho diela, ktorú vykonal T. D. Barnes, svedčí o mnohých odkazoch na diela antických autorov.²⁸ Hovorí o tom mnohé referencie na starých a aj súčasných filozofoch, podľa situácie ich cituje alebo dlhšie texty parafrázuje.²⁹ Nedá sa presne povedať, že Tertullianus bol filozof, ale takisto sa nedá tvrdiť ani presný opak. Vo svojich dielach často používa filozofickú terminológiu a jej metódy na potvrdenie svojich argumentov alebo vyvrátenie protivníkov. Z tohto uhľa treba vnímať jeho vzťah k pohanskej filozofii. Vo svojom najvýznamnejšom spise *Apologeticum* cituje veľké množstvo antických autorov a filozofických smerov. Podobne koná aj v ostatných dielach. Tertullianus mal k pohanskej filozofii veľmi osobitý vzťah. Dá sa však povedať, že jeho postoje, niekedy ostré a príliš kritické, nevychádzajú ani tak z úplného odmietnutia filozofie ako takej, ako z jeho názoru, že najvyššou filozofiou je učenie Krista a všetko, čo je dôležité, je zaznamenané v Biblii. V tejto súvislosti korešpondujú jeho názory napríklad so židovským filozofom Filónom Alexandrijským, prípadne inými kresťanskými autormi jeho doby, Justínom Mučeníkom, Klementom Alexandrijským.

Veľmi príznačne charakterizoval vzťah Tertulliana k antickej filozofii T. D. Barnes: „Vyslovene odmietol stoicizmus, platonizmus alebo dialektické kresťanstvo. V širšom význame však sám uznímal kresťanstvo a klasickú kultúru. Užival výtobytky tradičného vzdelania a plody svojho pohanského vzdelania k obrane a propagácii toho, čo považoval za pravdu“.³⁰

Ako sme už viac ráz spomenuli, v Tertullianových dielach nájdeme početné zmienky o filozofoch, ich školách a myšlienkach. Mnohé sú veľmi negatívne, presne v tendencii jeho polemického štýlu. Podľa Tertullianovho tvrdenia je filozofia veľmi nebezpečná pre kresťanstvo a jeho stúpencov: vo filozofii majú totiž pôvod všetky herézy³¹ a filozofi sú pôvodcovia heréz.³² Pre Tertulliana je to vážna hrozba, pretože za najväčšiu tragédiu kresťanstva považuje rozkol, ktorý oslabuje jednotu kresťanov a podlamuje vieru spoločenstva.

Osobitnou otázkou v dejinách vývoja kresťanského myslenia je stoická filozofia. Pomerne živá diskusia sa viedla o vplyve stoicizmu na ranú cirkev, najmä jej odraz v Pavlových listoch. Nešlo pravdaže o jednoduché prevzatie stoickej etiky kresťanstvom. Je isté, že kresťanská a stoická etika vykazujú určité spoločné črty, ale rovnako obsahujú aj rozpory. Napr. Senecovo

²⁶ BERKHOF, L.: *Dějiny dogmatu*. Praha, Návrat domů 2003. s. 44-45

²⁷ CHADWICK, H.: *Filón a počátky křesťanského myšlení*. s. 164. In: ARMSTRONG, A. H. (vyd.): *Filosofie pozdní antiky. Od staré Akademie po Jana Eriugenu*. Praha, OIKOYMENH 2002.

²⁸ BARNES, T. D.: *Tertullian. A Historical and Literary Study*. Oxford, Clarendon Press 1971. s. 187n

²⁹ BARNES, T. D.: c. d., s. 205-206

³⁰ BARNES, T. D.: c. d., s. 210

³¹ *Praescr. Haer.* 7, 3

³² *An.* 3

podriadenie sa neosobnému osudu v protiklade k Pavlovej slobode ako vyslobodenie sa z pút hriechu, prípadne Senecov pesimizmus a Pavlov optimizmus osudu človeka.³³

Z oblasti pohanskej filozofie ovplyvnilo Tertulliana najmä učenie stoikov. Vo svojom spise *De anima* oceňuje najmä Senecu ako „*saepe noster*“.³⁴ Na Senecovi, ale i na celom stoicizme oceňoval predovšetkým jeho postoj k etickým otázkam. Rovnako ako on aj jeho predchodca Justín Mučeník považoval stoicizmus za „*plena atque perfecta sapientia*“.³⁵ Jeho spisu *De patientia* sa nedá bez pochopenia stoicizmu porozumieť, je ním prestúpený celý od začiatku do konca.³⁶ Stoicizmus mal na Tertulliana pomerne veľký vplyv. Prebral z neho najmä myšlienky o telesnosti duše, ktorá je rovnako telesná ako telo, hoci iným spôsobom.³⁷ Tieto myšlienky sú obsiahnuté najmä v jeho spise *De anima*. V otázke povahy duše predniesol i jednu pozoruhodnú myšlienku, ktorá mala vplyv na neskorších kresťanských mysliteľov: „*anima naturaliter christiana*“.³⁸ Toto tvrdenie objaňuje G. B. Conte nasledovne: „Duša sama o sebe, ak nie je ovplyvnená v opačnom zmysle, dokazuje nadradenosť monoteizmu tým, že vzýva vo chvíľach nešťastia jediného Boha“.³⁹

Popri týchto autoroch používa Tertullianus i ďalších spisovateľov, teda okrem spomenutého stoicizmu často cituje najmä Platóna, Aristotela, Epikúra, Pytagora a iných. Väčšinou chce na základe ich učenia poukázať na ich omyly, ktoré sa pri Kristovej náuke objavujú v novom svetle.

Na druhej strane i Tertullianus, podobne ako Filón Alexandrijský a Justín Mučeník, priznáva pohanskej filozofii určitý obmedzený podiel pravého poznania. Konštatuje však, že podobne ako heretické náuky aj pohanská filozofia nepozná a ani nemôže poznať pravého Boha. A táto skutočnosť je príčinou ich neschopnosti poznania pravej cesty. Podľa Tertulliana skutočné pravdy a pravé poznanie vlastnia len kresťania, a tí ich ako jediní zachovávajú v pôvodnom význame a neporušené mnohými zmenami a odklonmi: „Ak je prevzaté z nášho učenia, ktoré existovalo prv ako ich, teda skôr sa má veriť nášmu učeniu, pretože oni čerpali svoje predstavy z našej viery“.⁴⁰

Osobitne si v prípade gréckej filozofie berie na mušku otázky etiky. Kritike podrobuje nielen samotné myšlienky filozofie, ktoré stoja v protiklade ku kresťanskej etike. Na druhej strane prejavuje určitú priazeň i v ranom kresťanstve. Tertullianovým hlavným úmyslom je poukázať na pokrytectvo samotných filozofov, ktorí podľa neho nábádajú svojich prívržencov k "bezúhonnosti, spravodlivosti, trpezlivosti, mravnej čistote"⁴¹ a aj odhodlaniu "znášať bolesť, smrť".⁴² Naopak oni samotní podľa nich nežijú, ani sa nimi neradia a dokonca niekedy konajú proti svojim vlastným zásadám. Tertullianus ich podrobne menuje a s veľkou dávkou ironie a sarkazmu rozoberá poklesky ich vlastného života. V otázke mravnej čistoty, ktorú vysoko oceňuje u kresťanov, stavia prípady neskrývanej homosexuality, smilstva a cudzoložstva.

³³ CHADWICK, H.: c. d., s. 187n

³⁴ An. 20, 1

³⁵ Nat. II 2, 4

³⁶ FRIEND, W. H. C.: Review of Tertullien et la conversion de la culture antique. Jean-Claude Fredouille. Paris, Etudes Augustiniennes, 1972. In: Journal of Theological Studies, New Series, 24 (1973), s. 249-251

³⁷ An. 5

³⁸ Apol. 17, 6

³⁹ CONTE, C. B.: c. d., s. 536

⁴⁰ "Si de nostris sacramentis, ut de prioribus, ergo fideliora sunt nostra magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inuenerunt." Apol. 47, 14 ; podobne tiež An. 2

⁴¹ "Eadem, inquit, et philosophi monent atque profitentur, innocentiam, iustitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam." Apol. 46, 2

⁴² "Multi apud uos ad tolerantiam doloris et mortis hortantur, ut Cicero in "Tusculanis", ut Seneca in "Fortuitis", ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus;..." Apol. 50, 13

Oproti skromnosti a pokore kresťanov stavia márnosť a prepychovosť života mnohých filozofov.⁴³ Ich konanie dáva do ostrého protikladu k počínaniu kresťanov. Podľa jeho idealizovanej predstavy stúpenci kresťanskej náuky svoje myšlienky, zásady a slová o potrebe konať podľa svojich etických noriem nielen ohlasujú, ale i dokazujú svojim životom a za tieto pravdy sú ochotní aj trpieť. Veľmi výstižné sú slová zo záveru 46. kapitoly Apologetica: "Teda aká je podobnosť medzi filozofom a kresťanom? Žiak Grécka a žiak neba. Jeden sa usiluje o slávu, druhý o život. Filozof hovorí, kresťan koná. Kresťan stavia, filozof rúca. Jeden je priateľom, druhý nepriateľ. Filozof pravdu falšuje, kresťan ju dokazuje slovami a skutkami, filozof ju kradne, kresťan chráni".⁴⁴

Osobitným problémom vývoja ranej cirkvi v 2. storočí, ktorý sa dotýkal pohanskej filozofie aj kresťanstva, bola otázka gnosticizmu. H. Chadwick charakterizuje gnózu ako „temnú podobu náboženského synkretizmu helénskeho obdobia. Zlučujú sa v nej rozmanité náboženské prvky vo vnútri všeobecného dualistického systému, aby tak poskytli oprávnenie pre morálku, ktorá je obvykle asketická, i keď niekedy zachádza do opačného extrému. ... Príťažlivosť gnózy spočíva v nároku zmierenia náboženskej spásy s filozofickou mystikou“.⁴⁵

Nebezpečnou sa stala gnóza pokusom helenizovať kresťanstvo. Prijala niektoré myšlienky kresťanstva a pokúsila sa im dať novú náplň.⁴⁶ V podstate sa jej to do určitej miery podarilo a oslovila mnohých kresťanov. Odmietla celý Starý zákon a aj ústredný motív kresťanstva, vyplývajúci zo stvorenia a zjavenia v rámci dejín.⁴⁷ Tertullianus napísal niekoľko spisov priamo proti gnosticizmu, proti gnostikovi Hermogenovi (*Adversus Hermogenem*) a pravdepodobne i najvýznamnejšiemu predstaviteľovi kresťanskej gnózy Valentinovi (*Adversus Valentinianos*). Proti gnostickej náuke Tertullianus pokračoval v myšlienkach Ireneia a Hippolyta. Tí zdôrazňovali jednosť Boha, ktorý je zároveň Stvoriteľom a Vykupiteľom. Protignostickí otcovia tvrdili, že „Božie bytie je trojjediné a ide o jednu podstatu, existujúcu v troch osobách. Tertullianus vôbec ako prvý začal hovoriť o troch Božích osobách a ako vôbec prvý použil termín „Trojica“.⁴⁸ Tertullianus veľmi starostlivo oponoval aj v ďalších otázkach, ako bolo učenie o Logu, pričom „kresťanský Logos existuje ako nezávislá osoba, splodená Bohom a teda vychádza od neho, a to nie emanáciou či odrazom“.⁴⁹

Podľa antických záznamov a jeho vlastných myšlienok sám Tertullianus opustil katolícku cirkev a stal sa prívržencom montanistov. Ku koncu života dokonca založil vlastnú sektu tertullianistov. Pravdou však je, že táto zmena neprišla z učenia pohanskej filozofie, ale z jeho rigorizmu a snahy po dokonalej cirkvi. Pretože sám odmietal akékoľvek ústupky od požiadaviek kresťanského života. Kritizoval najmä niektoré praktiky biskupov prijímajúcich do cirkvi veriaticich, ktorí ju z rôznych dôvodov opustili. Ale i mnohé prehrešky proti požiadavkám, ktoré sa vyskytovali v ranej cirkvi. Tvrdenie, že Tertullianus opustil cirkev, spochybnili mnohí moderní autori. Podľa Davida Rankina: „Tertullianus sa s katolíckou cirkvou pravdepodobne nikdy úplne nerozišiel, ale viedol boj proti tomu, čo chápal ako nepatričný ústup od prísnosti v jej živote, zvnútra cirkvi. ... Tertullianus však bezpochyby patril k montanistickej „ecclesiola in ecclesia“ (hoci dával vždy prednosť pred „montanizmom“ pomenovaniu Nové proroctvo), fungujúcej vnútri katolíckeho spoločenstva“.⁵⁰

⁴³ Apol. 46, 10-16

⁴⁴ „Adeo quid simile philosophus et Christianus, Graeciae discipulus et caeli, famae negotiator et uitae, uerborum et factorum, operator, ei rerum aedificator et destructor, et interpolator et intergrator ueritatis furator eius et custo?“ Apol. 46, 18

⁴⁵ CHADWICK, H.: c. d., s. 196

⁴⁶ KUMOR, B.: Cirkevné dejiny. Kresťanský starovek. Levoča, Polypress 2000. s. 86-89

⁴⁷ CHADWICK, H.: c. d., s. 196

⁴⁸ BERKHOF, L.: c. d., s. 47

⁴⁹ BERKHOF, L.: c. d., s. 49

⁵⁰ RANKIN, D.: c. d., s. 47

Na záver možno konštatovať, že hoci Tertullianus na mnohých miestach spochybňoval a odmietal filozofiu ako príčinu mnohých heretických hnutí v ranej cirkvi, predsa ju nepriamo „ocenil“, a to tým, že dokázal využiť jej prostriedky a poznatky pri obhajobe kresťanských právd.

POHANSKÉ NÁBOŽENSTVO

Akokoľvek bol Tertullianus kritický k pohanskej filozofii, voči grécko-rímskemu náboženstvu sa staval ešte odmietavejšie. Ak bol schopný uznať v prípade filozofie určitú možnosť nazretia do tajomstiev pravého poznania, v prípade náboženstva je jeho stanovisko veľmi kritické.

Pohanské náboženstvo sa v grécko-rímskom svete na prelome 2. a 3. storočia nachádzalo v zložitej situácii. Na jednej strane existovalo oficiálne rímske náboženstvo ovplyvnené gréckou kultúrou, ktoré predstavovalo pomerne zložitý polyteizmus, vieru vo veľký počet bohov a polobohov, ku ktorému nemysliteľne patril i osobitý cisársky kult. Rímske náboženstvo navonok predstavovali početní kňazi a kňažky, poverení rôznymi funkciami a povinnosťami. Ale na druhej strane okrem oficiálneho kultu existovala ešte iná pohanská nábožnosť. Boli to jednak tajomné mystéria alebo jednoduchá ľudová poverčivosť, viera v rôzne tajomné sily, ktoré často zneužívali rôzni mágovia, vešči a astrológovia. Základnou črtou grécko-rímskeho náboženstva bol jeho liberalizmus v otázke cudzích božstiev a náboženstiev. V podstate neexistovala žiadna prekážka prijatia akéhokoľvek náboženstva, pokiaľ jeho prívrženci nespôsobovali problémy a nebránili sa vzdávaniu úcty rímskym bohom.

Na druhej strane dochádzalo k prenikaniu cudzích kultov najmä z východných častí impéria. Náboženská synkretizácia prebiehala v rámci rímskeho štátu už niekoľko storočí a do panteónu grécko-rímskych božstiev pribúdali noví bohovia alebo bohyne. Medzi obyvateľmi narastala obľuba rôznych kultov z Malej Ázie, Egypta a Mezopotámie. Detailný rozbor danej problematiky by si vyžadoval podrobnejšie skúmanie, a preto sa obmedzíme iba na konštatovanie, že antické náboženstvo predstavovalo na prelome 2. a 3. storočia v priestore rímskeho sveta rôznorodý systém rôznych náboženstiev a kultov.

V tomto veľkom počte náboženstiev a kultov vynikali dve náboženstvá, judaizmus a kresťanstvo. Judaizmu ako náboženstvu starobylého národa, ktorého stúpenci mali právo úcty k predkom, bola ponechaná určitá autonómia. Najmä preto, že nemalo tendenciu rozširovať sa.

Kresťanstvo patrilo do úplne novej kategórie. Spočiatku si ho Rimania veľmi nevšimli, ale keď počet kresťanov začal rapídne stúpať, začali sa množiť hlasy proti jeho existencii. Na začiatku 2. storočia si ho začali všimnúť intenzívnejšie aj rímske úrady. Okolo roku 178 pohanský filozof Kelsos píše svoj spis proti kresťanstvu, v ktorom vidí kresťanstvo ako možné nebezpečenstvo pre rímske impérium.

Jednou z početných obžalôb, ktoré Tertullianus zaznamenal a veľmi ostro proti nej vystúpil, je obvinenie kresťanov, že si nectia rímskych bohov, neodovzdávajú obete, odmietajú cisársky kult, dokonca obvinenie z akéhosi druhu ateizmu.⁵¹ Tertullianus sa touto problematikou veľmi vážne zaoberal a jeho reakcia je obsiahnutá najmä v jeho najvýznamnejšom diele *Apologeticum*.

Áké je však pohanské náboženstvo v diele Tertulliana? Hneď na začiatku treba upozorniť na fakt, že opis pohanského náboženstva nepochádza z jeho vlastného pozorovania skutočného náboženstva grécko-rímskeho obyvateľstva, ale náboženstva mýtov a legiend.

V 10. kapitole *Apologetica* Tertullianus popiera samotnú existenciu pohanských bohov.⁵² Svoju argumentáciu podporil najmä dielom antického autora M. Terentia Varrona *Antiquitates rerum divinarum*. Ideu, že pohanskí bohovia sú vlastne ľudia vyhlásení za bohov.⁵³

⁵¹ Apol. 10, 1

⁵² Apol. 10, 2; pozri aj Nat. II

⁵³ Nat. II 9, 10; Apol. 11

Ako k tomu prišlo, že ľudia začali uctievať ľudí ako bohov? Tertullianus hľadá odpoveď na pôvod takéhoto pomýleného konania a nachádza ho v činnosti tzv. démonov (daemones). Tvrdí, že práve od nich pochádza prameň nešťastia celého pohanského náboženstva. Ich existenciu potvrdzujú i antickí autori, odvoláva sa pritom na Sokrata a Platóna, ale dajú sa poznať aj z činnosti rôznych mágov a astrológov. Zmieňujú sa o nich aj sväté knihy židovstva a kresťanstva, keď hovoria o padlých anjeloch.⁵⁴ Z týchto anjelov podľa Tertulliana povstal "ešte skazenejší rod démonov".⁵⁵ Charakterizuje ich ako duchovné bytosti, majúce veľkú moc a obrovské schopnosti, pôsobia skryte a takmer nepoznatelne: "Ukazujú sa skôr vo svojom účinku ako v samotnom čine".⁵⁶ Poznali veľa zo skutočnej pravdy a dobra, a teraz toto poznanie využívajú pre svoj jediný cieľ - škodiť ľudstvu akýmkoľvek spôsobom. Schopnosť démonov veštiť a predvídať, konať rozličné zázraky, vedú ľudí považovať ich za pravých bohov. Sami sa snažia podobáť Bohu a privlastniť si jeho božskosť.⁵⁷

Pohanskí bohovia sú z týchto dôvodov práve takýmito démonmi. Tertullianus dokazuje túto skutočnosť na niekoľkých príkladoch. Kresťania majú moc odhaľovať pravú podstatu týchto falošných bohov a zároveň ich aj vyháňať. Tí si to uvedomujú, a preto nedávajú žiadnu možnosť vyjaviť pravdu o nich otvorene. Z ich popudu sú následne prenasledovaní kresťania, aby ich nemohli odhaliť. Podotýka, že proti ich božskosti hovorí samotná poslušnosť, akú prejavujú voči ľuďom.⁵⁸ Tým sa stáva celé pohanské náboženstvo podozrivé pre kresťanov.

"Teda už vaše božstvo je podozrivé, pretože nie je možné považovať za božstvo to, ktoré poslúcha človeka, svojho nepriateľa a koná tak, že mu to neslúži ku cti".⁵⁹

V tomto prípade naráža Tertullianus na praktické chápanie vzťahu rímskeho boha a človeka výstižne vyjadrené slovným obratom: "Do, ut des" (dávam, aby si dal). Na jeho základe sa za prejavenu zbožnosť, vzdávanie modlitieb, konanie obradov a odovzdávanie obetí očakávalo od takto osloveného božstva splnenie všetkých požadovaných vecí.⁶⁰ Na základe poznania týchto skutočností môže Tertullianus následne hovoriť o moci kresťanov nad démonmi, dokázať ich falošnosť a potvrdiť zároveň skutočnú pravdu o kresťanskom Bohu.

"Naša nadradenosť i moc nad nimi pramení z Kristovho mena a z vedomia toho, čo pre seba očakávajú od Boha a Krista sudcu. Kresťania uctievať Krista v Bohu a Boha v Kristovi a podriaďujú sa služobníkom Boha a Krista".⁶¹

Osobitnou otázkou je i cisársky kult. Ten mal v rímskom náboženstve svoje vlastné miesto a bol hlboko spojený s politickým životom impéria. Bol súčasťou štátnej ideológie, ktorá bola spojovacím článkom rôznorodých častí ríše. Cisársky kult sa mohol stať veľmi nebezpečným pre náboženstvá odmietajúce iné kultúry, ako boli judaizmus a kresťanstvo, pretože svojim postojom neodmietali len jeden kult, ale postavili sa proti samotnej štátnej moci.⁶²

Tertullianov postoj v tejto otázke je úplne jasný: odmieta kult cisára. Jeho argumentácia je založená na popretí božského pôvodu panovníka.⁶³ Cisár nie je božského pôvodu, ale naopak Boh mu zveril vládu nad svetom. Tertullianus tým chce dokázať, prečo kresťania nemôžu uznať

⁵⁴ Apol. 22, 1-2

⁵⁵ „corruptior gens daemonum euaserit“ Apol. 22, 3

⁵⁶ "Multum spiritalibus uiribus licet, ut invisibiles et insensibiles in effectum potius quam in actu suo appareant,..." Apol. 22, 5

⁵⁷ Apol. 22, 8-12

⁵⁸ Apol. 23, 1-6

⁵⁹ "Iam ergo subiecta est Christianis diuinitas uestra; nec utique diuinitas deputanda est quae subdita est homini et, si quid ad dedecus facit, aemulo suo." Apol. 23, 8

⁶⁰ BURIAN, J.: Řím, světla a stíny antického velkoměsta. Praha, Svoboda 1978. s. 30

⁶¹ "Atquin omnis haec nostra in illos dominatio et potestas de nominatione Christi ualet et de commeratione eorum, quae sibi a Deo per arbitrum Christum imminencia exspectant: Christum timentes in Deo et Deum in Christo, subiciuntur seruis Dei et Christi." Apol. 23, 15

⁶² BURIAN, J. - OLIVA, P.: Civilizace antického středomoří. Praha, Svoboda 1984. s. 468.

⁶³ Apol. 33

cisára za Boha, ale na druhej strane ich to zaväzuje prejavovať mu patričnú úctu ako svojmu vládcovi.⁶⁴

V kritike pohanského náboženstva Tertullianus pokračuje i v prípade praktického náboženského života. Ironicky pôsobí jeho výklad o rešpekte pohanov k ich vlastným bohom. Uvádza početné spôsoby, ako oni sami zneuctievajú svojich vlastných bohov: sami si volia bohov, ktorých chcú uctievať; predkladajú im nedôstojné obety; nemorálne sa správajú pri obradoch a v chrámoch; zosmiešňujú a urážajú bohov pri hrách a v divadle; často dávajú prednosť cudzím bohom pred vlastnými; nakoniec kritizuje i fakt, že náboženstvo sa stalo pre mnohých výborným obchodom.⁶⁵

Z týchto dôvodov kresťania nemôžu uctievať pohanské božstvá, ale sa majú vydať inou cestou, cestou pravdy. Tertullianus nabáda kresťanov, aby sa nezučastňovali na pohanských kultoch. V spise *De idolatria* odmieta akúkoľvek účasť na pohanských bohoslužbách, aktívnu ako aj pasívnu. Dokonca, ako sme už spomenuli, zakazuje i obchodovanie s chrámom. V tomto duchu Tertullianus aj odpovedá všetkým o podstate kresťanskej úcty: "Čo teda ctia kresťania, keď niečo také neuctievajú? Práve z toho sa dá poznať, že sú ctiteľmi pravdy a nie klamármi, že sa už viac nedávajú na pomýlenú cestu, s ktorou skoncovali, keď toto všetko poznali".⁶⁶

V tomto duchu odmieta Tertullianus i mylnú predstavu, že kresťania uctievať svojho Boha v nejakej zvieracej podobe, v tomto prípade "osla", alebo vzdávajú božské počty slnku. Naproti obidvom týmto tézám stavia úctu ku krížu, na ktorom zomrel Kristus. Neuctievajú však drevo kríža, ale len samotného Boha.⁶⁷

Do protikladu k pohanským prejavom náboženského života kladie práve kresťanstvo a úctu kresťanov k vlastnému Bohu. Kresťania na rozdiel od pohanov ctia svojho Boha v tichosti a pokornej modlitbe, uctievať ho čistotou tela i duše, ich obeťou je vyháňanie sa hriechu a nemorálnemu správaniu.⁶⁸ Tertullianus pozná len jedno pravé náboženstvo, a tým je kresťanstvo. Kresťanstvo podľa neho vysoko prevyšuje pohanstvo, a to vo všetkých smeroch.

ZÁVER

Štúdia si nekládla za cieľ predložiť úplnú a vyčerpávajúcu analýzu Tertullianovho vzťahu k antickému svetu, jeho súčasnosti. Téma je veľmi široká a tak mohla len naznačiť niektoré problémy. Určitou ambíciou bolo zmiernenie pohľadu na túto významnú osobnosť raného kresťanstva, často hodnotenú príliš prísne. Pre pochopenie Tertullianových spisov treba brať do úvahy predovšetkým niekoľko faktov. Najmä cieľ jednotlivých spisov: obrana kresťanstva pred prenasledovaním zo strany pohanskej spoločnosti a obrana čistoty kresťanstva aj vo vnútri cirkvi. Taktiež i formu jeho diel, polemickú a pastoračnú, vyznačujúcu sa rečníckymi prvkami, ktoré neraz bránia správne pochopiť jeho myšlienky.

Tertullianus sa narodil, bol vychovaný a pôsobil v pohanskom prostredí. Kresťanská cirkev v Afrike jeho obdobia, ku ktorej patrila, prežívala obdobia prenasledovania a právom si zaslúžila meno: „cirkev mučeníkov“. V každodennom živote na jednej strane bránil kresťanov pred rôznymi obvineniami zo strany pohanov: zločiny proti ľudskosti, nezájum o verejný život, neúcta k štátu a pod. Na druhej strane varoval kresťanov pred akýmikoľvek aktivitami, ktoré by ich vzdalovali od Boha. Ku gréckej filozofii mal evidentne kritický postoj. Vedel však oceniť niektoré jej poznatky a očividne využíval niektoré jej prostriedky pri formulovaní

⁶⁴ Apol. 32, 2-3

⁶⁵ Apol. 12 - 15; 24; problematike pohanských kultov sa podrobne venuje aj v dielach *De Spectaculis* a *De Idolatria*

⁶⁶ "Quid ergo colunt qui talia non colunt? Iam quidem intellegi subiacet, ueritatis esse cultores qui mendacii non sint, nec errare amplius in eo, in quo errasse se recognoscendo cessauerint." Apol. 15, 8

⁶⁷ Apol. 16

⁶⁸ Apol. 9, 39

svojich argumentov. Osobitnou kapitolou je pohanské náboženstvo. Absolútne ho odmietol, spochybnil a zavrhol. Kresťanom zakázal akýkoľvek, i ten najmenší kontakt s ním.

Tertullianus zostane vždy trochu kontroverznou postavou, ale jeho diela nám poskytujú bohaté vedomosti a poznatky o ranej cirkvi. Položil základné kamene západnej latinskej formy kresťanstva.

Mgr. Branislav Panis; Slovenské národné múzeum - Historické múzeum, Bratislavský hrad,
P.O. Box 13, 810 06 Bratislava 16 (panis@snm-hm.sk)

Kritické pramene a preklady

Early Church Fathers. The Writings of the Fathers Down to A.D. 325 Volume III-IV.

(<http://www.ccel.org/fathers2/>)

Hieronymi De viris illustribus Liber. Accedit gennadii catalogus virorum illustrium ex recensione Guitelmi Herdingii. Lipsiae, In aedibus B.G. Teubneri 1879.

Patrologia Latina Database. CD-ROM. Disc 1 (1-47). Chadwyck-Healey 1996.

Tertullianus - Apologeticum. Čtvrtá patristická čítanka. (Ed.) Josef Novák. Praha, Česká katolícka charita 1987. 79 s.

Tertullien. Apologétique. Texte établi et traduit par Jean-Pierre Waltzing avec la collaboration de Albert Severyns. Paris, Société d' édition "Les Belles Lettres" 1929.

Literatúra

ARMSTRONG, A. H. (vyd.): Filosofie pozdní antiky. Od staré Akademie po Jana Eriugenu. Praha, OIKOYMENH 2002. 676 s.

BARNES, T. D.: Tertullian. A Historical and Literary Study. 1st Edn. Oxford, Clarendon Press 1971. 320s.

BARTOŠEK, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje. 2. prepracované vydanie. Praha, Academia 1995. 280 s.

BARTOŠEK, M.: Encyklopédia římského práva. Praha, Academia 1994.

BERKHOF, L.: Dějiny dogmatu. Praha, Návrat domů 2003. 237 s.

BONDY, E.: Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku. Praha, Vokno 1993. 256 s.

BURIAN, J.: Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vydanie. Praha, Svoboda - Libertas 1994. 240 s.

BURIAN, J.: Řím, světla a stíny antického velkoměsta. Praha, Svoboda 1970. 289 s.

BURIAN, J. - OLIVA, P.: Civilizace antického středomoří. Praha, Svoboda 1984.

CONTE, C. B.: Dějiny římské literatury. KLP, Praha 2003. 792 s.

D'ALES, A: La Théologie de Tertullien, Paris 1905.

DOM VERBRAKEN, P.-P. OSB - STAROWIEYSKI, M.: Ojcowie kosciola. Panorama patrystyczna. Warszawa, Wydawnictwo archidiecezji warszawskiej 1991.

DOSTÁLOVÁ, R. - HOŠEK, R.: Antická mystéria. Vyšehrad, Praha 1997. 368 s.

The Encyclopaedia of Philosophy. Tertullian, Quintus Septimius Florens. Volume 7 and 8. Index. Reprint. New York, Macmillan Publishing 1972. s. 95-96.

Eusebius Pamphili. Cirkevní dějiny. Pr. J.J. Novák. Praha, ČKCH 1988. 224 s.

FRANZEN, A.: Malé cirkevní dějiny. 2. vydanie. Zvon, Praha 1995. 360 s.

FREDOUILLE, J.-C.: Tertullien et la conversion de la culture antique. Jean-Claude Fredouille, Paris, Etudes Augustiniennes, 1972. 547 s.

FREND, W. H. C.: Review of Tertullien et la conversion de la culture antique. Jean-Claude Fredouille, Paris, Etudes Augustiniennes, 1972. 547 s. In: Journal of Theological Studies, New Series, 24 (1973), s. 249-251

FROLÍKOVÁ, A.: Rané křesťanství očima pohanů. Svědectví řecky a latinsky píšících autorů 1. a 2. století. H&H 1992.

- FUHRMANN, M.: Seneca a císař Nero. Biografie. Jinočany, H&H 2002. 324 s.
- GLOVER, T. R.: The Conflict of Religions in the Early Roman Empire. Eleventh Edition. London, Methuen 1927.
- GROSSI, V. - SINISCALCO, P.: Křesťanský život v prvních staletích. CDK, Brno 1995. 240 s.
- HAGENDAHL, H.: Von Tertullian zu Cassiodor. Die profane literarische Tradition in dem lateinischen christlichen Schrifttum. Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis XLIV 1983. 163 s.
- HAMMAN, A.: Portrety ojców kościoła. Praktyczny przewodnik po patrologii. Warszawa, Instytut Wydawniczy Pax 1978.
- HAVRDA, M.: Kléméns Alexandrijský. Pobídka Řekům. Praha, Herrman a synové 2001. 224 s.
- KRAFT, H.: Slovník starokřesťanskej literatúry. Trnava, Dobrá kniha 1994. 441 s.
- KRATOCHVÍL, Z.: Studie o křesťanství a řecké filosofii. Praha, ČKA 1994. 116 s.
- KUMOR, B.: Cirkevné dejiny. Křesťanský starovek. Levoča, Polypress 2000. 288 s.
- LANE, T.: Dějiny křesťanského myšlení. Praha, Návrat domů 1996. 286 s.
- MANZANARES, C. V.: Pisarze wczesno-chrześcijańscy I - VII w. Warszawa, Verbinum 1996.
- MICHALSKI, M.: Antologia literatury patrystycznej. Tom 1. Warszawa, Instytut Wydawniczy Pax 1975. 492 s.
- MIKULKA, V.: Patrológia. Život, diela a učenie cirkevných Otcov. Bratislava, Univerzita Komenského 1992. 231 s.
- MORDEL, Š.: Patrológia. Spišská kapitula - Spišské podhradie 2001. 304 s.
- NEUNER, J. - ROSS, H.: Viera Cirkvi v úradných dokumentoch jej magistéria. Trnava, Dobrá kniha 1995. 471 s.
- The New Encyclopaedia Britannica. Tertullian. Volume 11. Chicago, Encyclopaedia Britannica 1985. s. 652-653.
- OSBORN, E.: Tertullian, First Theologian of the West. Cambridge, CUP 2003.
- PANIS, B.: Tertullianovo Apologeticum. Trnava 1999. 64 s. (Diplomová práca)
- POKORNÝ, P.: Píseň o perle. Tajné knihy starověkých gnostiků. Praha, Vyšehrad 1998. 328 s.
- PIEPER, J.: Scholastika. Osobnosti a námety středověké filosofie. Praha, Vyšehrad 1993. 148 s.
- PRUŽINSKÝ, Š.: Patrológia. Úvod a počiatky patristickej literatúry I. Bratislava, Cirkevné nakladateľstvo 1990. 464 s.
- PUTNA, M. C.: Órigenés z Alexandrie. Praha, Torst 2001. 252 s.
- RANKIN, D.: Tertullianus a cirkev. Brno, CDK 2002. 248 s.
- ROBERTS, R. E.: The Theology of Tertullian. London, Epworth Press 1924. 279 s.
- ROSE, H. J.: A Handbook of Latin Literature. From the earliest times to the death of St. Augustin. Wauconda, Bolchazy-Carducci Publishers 1996.
- SIDER, R. D.: Ancient Rhetoric and the Art of Tertullian. Oxford, Clarendon Press 1971. 142 s.
- SIDER, R. D.: Credo quia absurdum? Classical World 73 (1980). s. 417-419.
- STÖRIG, H. J.: Malé dějiny filosofie. 5. vydání. Praha, Zvon 1996. 560 s.
- STÖTZEL, A.: Christlicher Glaube und Römische Religiosität bei Tertullian. München 1972. 231 s.
- ŠPIRKO, J.: Patrológia. Životy a spisy sv. Otcov. Prešov, Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča 1995. 230 s.
- TRÖGER, K. - W.: Das Christentum im zweiten Jahrhundert. Berlin, Evangelische Verlagsanstalt 1988. 138 s.
- TURCAN, M.: Être femme selon Tertullien. In: Vita Latina 119. Leuven, Peeters. s. 5-21.
- VOUGA, F.: Dějiny raného křesťanství. Praha, Vyšehrad a Brno, CDK 1997. 267 s.

Internet

www.tertullian.org
www.ccel.org/fathers2/

Poznámka autora

Na záver chcem vyjadriť svoj obdiv a vďaku p. Rogerovi Pearsovi, autorovi a prevádzkovateľovi užitočného projektu The Tertullian Project (www.tertullian.org). Na svojich stránkach zhromaždil obdivuhodné množstvo prameňov v rôznych jazykoch, štúdií a článkov k problematike štúdia diela ranokřesťanského autora Tertulliana. Jeho aktivita mi výrazne pomohla pri písaní tejto štúdie.

Summary

Tertullian and Ancient World

Branislav Panis

Tertullian (160 – 220) was born and worked in Carthago, in Roman province Africa. He was one of the first Christian writers writing in Latin. This study does not want to be full analysis of Tertullian` relationship to ancient world, to his contemporary age. The theme is too large and the study can only provide some notes for better understanding of this great personality of early Christianity, who is estimated very strictly. When reading his writings it is necessary to take into account an apology for Christianity against pagans and all enemies of right Christian truth in the Church. We also have to take into consideration the form. His scriptures have the polemic form to pagans and pastoral form to Christians. He wrote his works in a rhetorical style that makes his ideas more difficult to understand.

On the one hand in day-to-day life Tertullian defended Christians against the various accusations: crimes against the humanism, negative relationships to public life, Rome, emperor, etc. On the other hand he admonishes Christians against all activities that are not in unity with Christian belief, truth and ethics. Although he had great knowledge of Greek philosophy, he was evidently critical of it. He used some notions for formulating his arguments. His special area is the relation to a pagan religion. He absolutely declined, queried, condemned and prohibited all contacts with it.

Tertullianus will stay probably the controversial person in history of Early Christian Church, but he can offer us much information about the Church at the end of the second century and at the beginning of the third century.